

da temel İslâmî ilimleri tahsil etti. Daha sonra Reyde'ye geçerek Zeydî âlimlerinden Ali b. Mahfûz'un yanında Zeydî kelâmı ve fikhını öğrendi. Başlıca itikadî konularda Zeydî imamı Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in görüşlerini benimsedi. Bazı konularda mezhebin önde gelenleriyle tartışmalara girdi ve çok defa onları mağlûp etti.

Bir taraftan ilmî birikimini arttırırken diğer taraftan farklı düşünen çevrelerle fikrî mücadelelere giren Mutarrif, 401 (1010) yılı başlarında Mehdî-Lidînillâh unvanıyla imâmetini ilân eden Hüseyin b. Kâsım el-İyânî'ye ilk biat edenler arasında yer aldı ve onun evinde kalarak mücadelelerine destek verdi. Ancak imamın vefatından (404/1014) sonra kardeşi Ca'fer'in Hüseyin el-İyânî'nin ölmeyip gaybete çekildiğini iddia etmesi üzerine onunla irtibatını kesti. Reyde'ye dönüp ders vermeye başladı ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Muhtemelen 420 (1029) yılından sonra dinî düşüncelerini başka bölgelere yaymak amacıyla hicret geleneğini başlattı. Kendisi de Senâ'a giderek burada taraftarları için büyük bir cami ile bir külliye yaptırdı. Suleyhî Devleti ile mücadele eden Mutarrif, 445'te (1053-54) Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin Senâ'ı ele geçirmesine sert tepki gösterdi. Hükümdarın gönlünü alma yönündeki tutumuna itibar etmediği gibi benimsediği İsmâilî-Fâtımî çizgi dolayısıyla onu kâfir ilân etti. Hayatının sonuna kadar Senâ'da kaldı ve burada da birçok talebe yetiştirdi. Mutarrif'in çok dindar olduğu, zühd ve takvâya büyük önem verdiği belirtilmektedir (Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, III, 94-101; Gochenour, s. 186-191).

Mutarrif eş-Şihâbî'nin, itikadî fikirleri temelde Zeydî imamı Hâdî-İlelhak'a dayanmakla birlikte bizzat geliştirdiği farklı düşünceleri de bulunmaktadır. Bu düşüncelerin zümreleşmiş yapısını ifade eden Mutarrifiyye fırkası, Yemen Zeydiliği'nin tâli bir kolunu teşkil eder. Her ne kadar bazı müellifler fırkanın İmam Hâdî-İlelhak'ın fikirlerini sistemleştirmesi bakımından Ali b. Mahfûz'a dayandığını, dolayısıyla fırkanın kurucusu olarak onun kabul edilmesi gerektiğini söylüyorsa da (Ahmed Abdullah Ârif, s. 178) İbn Mahfûz'un başarılı bir öğrencisi olması, yetiştirdiği talebelere bu bilgileri geliştirerek aktarması ve takvâya dayalı bir yaşayışla düşüncelerinin yayılmasında birinci derecede rol oynaması sebebiyle Mutarrif'in fırkaya adını vermeye hak edecek bir konumda olduğu muhakkaktır.

Mutarrifiyye 150 yıldan fazla bir süre varlığını devam ettirmiştir. Ahmed eş-Şâmî fırkanın müstakil bir grup olarak 450 (1058) yıllarında ortaya çıktığını, 610'dan (1213) sonra bilhassa Zeydî Devleti'nin hükümdarlarından Mansûr-Billâh'ın aldığı sert tedbirlerle tarih sahnesinden çekildiğini ifade etmektedir (*Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî*, III, 97). Bu süre zarfında Mutarrifiyye, aralarında İbrâhim b. Ebû Heysem, Muhammed b. Alyân, Müsellim el-Lahcî, Yahyâ b. Hüseyin gibi âlimlerin de bulunduğu iki nesil boyunca Yemen'in değişik bölgelerinde birçok taraftar bulmuştur. Suleyhîler döneminde yoğun bir şekilde Fâtımî-İsmâilî propagandasına mâruz kalan ülkede Mutarrifî âlimler dâilerin fikirlerini etkisiz hale getirmiş, Kur'an'ın açık âyetlerine dayanarak onların "zâhir-bâtın" teorilerini çürütmüş ve halkın Zeydî-i'tizâlî anlayışı benimseyip muhafaza etmesine önemli katkılar sağlamıştır. Gochenour, Mutarrifiyye'nin Zeydî düşüncesine yaptığı katkının üç açıdan önem taşıdığını söyler. Birincisi, Suleyhîler ile birlikte güçlü siyasî desteğe sahip bulunan İsmâilî dâilerine karşı verdikleri etkili mücadele, ikincisi Zeydî doktrininin Yemen'in uç bölgelerine kadar ulaşmasına vesile olmaları, üçüncüsü de toplumun zayıf kesimini teşkil edip basit kabile hayatının içinden gelen ve aşağılanan kimseleri kazanmalarıdır (*The Penetration of Zaydi Islam*, s. 188).

Kelâm konularında diğer Zeydî grupları gibi Mu'tezile'ye dayanan Mutarrifiyye ilâhî sıfatlar, cevher-araz, rızık ve ecel gibi meselelerde daha çok Bağdat Mu'tezilesi'nin anlayışını benimsemiştir. Ahmed eş-Şâmî, Mutarrifiyye'nin kendine has kelâm görüşlerini akıl anlayışı, rızık ve kelâmullah olmak üzere üçe ayırır. Buna göre akıl, Allah'ın idrak edilecek şeyleri algılamak üzere insanın kalbine koyduğu araz değil bizzat bu yeteneğin kendisidir. Kişinin gayri meşrû yoldan elde ettiği mallar onun için rızık olmayıp bir çeşit gasptir; dolayısıyla âsi için mal söz konusu değildir. Kur'an harf ve ses olmaksızın Allah'ın meleğe ilkâ ettiği bir mânâdır (*Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî*, III, 102-103). Diğer taraftan fırkanın kişinin değerinin soyuna değil ameline bağlı olduğu düşüncesine vurgu yaptığı, Mu'tezile'nin Cübbâyîye kolu tarafından savunulan biçimiyle atom nazariyesini reddettiği, bazı Zeydî gruplarınca hasatalıkların imtihan vesilesi sayılması gerektiği şeklindeki değerlendirmeye benimseyip bunları kişinin içinde yaşadığı şartların tabii sonucu olarak gördüğü nakledil-

mektedir (*Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, II, 871-872).

Kaynaklarda Mutarrifiyye'nin önemli şairler yetiştirdiği, fırkanın ileri gelenlerinin dünyevî hirs ve arzularından uzak olduğu, fırka mensupları arasında şefkat ve dürüstlüğü esas alan bir dayanışma ruhunun hâkim bulunduğu, kelâmî konuların doğru anlaşılmasına önem verdikleri, diğer taraftan o günkü şartlarda tabii ilimlere ve bilhassa matematiğe ilgi gösterdikleri belirtilmektedir (Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, III, 98).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. Kâsım, *Ṭabakâtü'z-Zeydiyyeti'l-kübrâ: Bulûgu'l-murâd ilâ ma'rifeti'l-İsnâd* (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh), Amman 1421/2001, II, 1125; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî fi'l-Asrî'l-Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, III, 82-121; Ahmed Abdullah Ârif, *Muḳaddime fi dirâseti'l-itticâhâti'l-fikriyye ve's-siyâsiyye fi'l-Yemen*, Beyrut 1411/1991, s. 178-187; Ahmed el-Hüseyinî, *Mi'âlel-fâtü'z-Zeydiyye*, Kum 1413, I, 236; Ali Muhammed Zeyd, "el-Mutarrifiyye", *Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a 1412/1992, II, 870-873; D. T. Gochenour, *The Penetration of Zaydi Islam into Early Medieval Yemen* (doktora tezi, 1984), Harvard University, s. 186-201; İsmâil b. Ali el-Ekva', *Hicretü'l-İlm ve ma'âkîlüh*, Beyrut 1416/1995, I, 165-169; W. Madelung, "Mutarrifiyya", *EP* (İng.), VII, 772-773.

İLYAS ÜZÜM

MUTARRİFİYYE

(المطرفية)

Mutarrif eş-Şihâbî'ye
(ö. 459/1067)

nisbet edilen bir Zeydî fırkası
(bk. MUTARRİF eş-ŞİHÂBİ).

MUTARRİZİ

(المطرزي)

Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsir
b. Abdiseyyid b. Ali el-Mutarrizî
el-Hârizmî
(ö. 610/1213)

Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü.

538 (1143) yılında Hârizm'in merkezi Cürcâniye'de (Gürgenç) doğdu. Hârizmşahlar Devleti'nin parlak döneminde yaşadığı. Mutarrizî nisbesi atalarından birinin elbise nakışı, sırma ve sim işlemeciliğiyle meşgul olmasından gelmiştir. *el-Muğrib* adlı eserindeki bir kayıttan hareketle ("ğvr" md.) Hârizm Türkçesi'ni bildiği ve büyük bir ihtimalle Türk asıllı olduğu sonucuna varılmaktadır. Başta babası olmak üzere Zemahşerî'nin öğrencisi Muvaffak

MUTARRİZİ

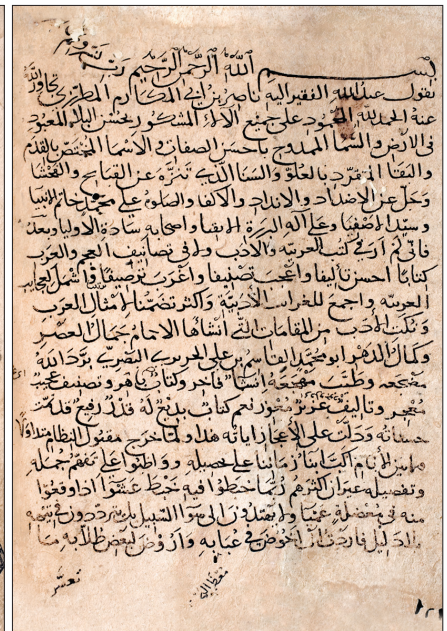
b. Ahmed el-Mekkî, yine onun öğrencisi Muhammed b. Ebû'l-Kâsım el-Bakkâli'den ve diğer birçok âlimden dil, edebiyat, sözlük, fıkıh, tefsir, mantık alanında dersler aldı. Muhammed b. Ali et-Tâcir'den hadis dinledi. Zemahşerî'nin öldüğü yıl aynı yerde doğduğundan "halifetü'z-Zemahşerî" diye tanındı (Yâkût, XIX, 212). İtikadda Mu'tezilî, amelde Hanefî olan Mutarrizî hacca giderken Bağdat'a uğradı (601/1204-1205), burada bir süre kalarak şehrin ileri gelen âlimleriyle tartışmalar yaptı, dil ve edebiyat dersleri verdi. İyi bir eğitimci olduğu anlaşılan ve Arap dilini kolayca öğretmek için eser yazan Mutarrizî oğlu Cemâleddin Ali'ye önce Kur'an'ı ezberletti, ardından Arap dilinde çok geçen kelimelerle eş anlamlılara dair *el-İknâ'* adlı bir risâle yazıp okuttu. Daha sonra Arap gramerinin temel konularını özlü bir biçimde anlatan *el-Mişbâh* adlı eserini yine onun için kaleme aldı. Öğrencileri arasında Hanefî fakih Şemsüleimme el-Kerderî ile nahiv ve fıkıh âlimi Kâsım b. Hüseyin el-Hârizmî bulunmaktadır. 21 Cemâziyelevvel 610 (8 Ekim 1213) tarihinde Hârizm'de vefat etti.

Eserleri. 1. *el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu'rib*. Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirlerin açıklandığı geniş bir çalışması olan *el-Mu'rib fi luğati'l-fıkıh* adlı eserinin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi, kısaltılması ve bazı eklemelerin yapılmasıyla meydana getirilmiştir. Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğ'a*sında olduğu gibi kelimeler köklerinin ilk iki harfine göre alfabetik sıralanmış, kökü üç harften fazla olanlarda son harf de alfabetik dizime tâbi tutulmuştur. Önceden açıklanan kelimelerde atıf yapılmak suretiyle tekrardan kaçınılmıştır. Ancak kökün ilk iki harfine göre atıf yapılması atıf yerini bulma güçlüğü doğurduğu gibi çok defa atıf yerinde bilgi bulunmamaktadır. Nakillerde görüş sahiplerinin isimlerinin açık bir şekilde belirtilmemiş olması sözlüğün eksik yanlarından biridir. Bununla birlikte *Lisânü'l-Arab* ve *el-Kâmûsü'l-muħîṭ* gibi sözlüklerde yer almayan mânaları içermesi eserin önemini arttırmaktadır. *el-Muğrib* âyet, hadis, şîir, sahâbe ve fukaha kavileri, muarreb kelimeler, Farsça kelimeler, yer adları, şahıs isimleri ve emsale dair açıklamaların yoğun şekilde geçmesiyle ansiklopedi niteliği taşıyan bir eserdir. Müellif Halîl b. Ahmed'in *el-Ayn*, İbnü's-Sikkâz'in *İşlâhu'l-mantık*, Câhiz'in *Kitâbü'l-Hayevân*, Ebû Hanîfe ed-Dînevî'nin *en-Nebât*, İbn Düreyd'in *el-Cemhere*, Fârâbî'nin *Divânü'l-edeb*, Muham-

med b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa*, İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, Cevherî'nin *eş-Şihâh* ve Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğ'a* gibi otuzaya yakın sözlük, dil, edebiyat ve hadis kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Eserin sonunda fakihler için gerekli olan temel gramer bilgilerini kapsayan bir risâle de (*Risâle fi'n-nahv*) yer verilmiştir. Bu yöntemle Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (*el-Mişbâhü'l-münir*) ve Firûzâbâdi de (*el-Kâmûsü'l-muħîṭ*) kullanmıştır. *el-Muğrib*, ilk defa Hindistan'da basılmış (I-II, Haydarâbâd 1328) daha sonra Mahmûd Fâhûrî – Abdülhamîd Muhtâr (I-II, Halep 1399/1979) ve Dârü'l-kitâbi'l-Arabî de (ts.) neşretmiş, M. Sadi Çöğenli doktora çalışması olarak tahkiki yapmıştır (1986, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi). 2. *el-Mişbâh fi'n-nahv*. Oğlu Cemâleddin Ali'ye Arap dilini öğretmek amacıyla Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Mi'etü 'âmil*, *el-Cümel fi'n-nahv* ve *et-Tetimme* adlı gramer kitaplarından ihtisar ederek meydana getirdiği bir gramer kitabıdır. Eser nahiv terimleri, lafzî kıyasî âmiller, semaî âmiller, mânevî âmiller, fusûl fi'l-Arabiyye şeklinde beş bölümden ve bir hâtimeden oluşmaktadır. *el-Mişbâh* defalarca basılmıştır (Leknev 1261; nşr. Abdülhamîd es-Seyyid Tâlib, Kahire 1970; nşr. Makbûl Ali en-Ni'me, Beyrut 1414/1993; nşr. Yâsîn Mahmûd el-Hatîb,

1417/1997). Kitabın elli kadar şerh ve hâşiyesiyle birçok manzum şekli mevcuttur (*Kesfû'z-zunûn*, II, 1710; Brockelmann, I, 294). Bunlardan Tâceddin el-İsferâyînî'nin *el-Miftâh* adlı şerhinden telhisle kaleme aldığı *ed-Dav' şerhu'l-Mişbâh* ile (Leknev 1850) Hasan Paşa Niksârî'nin (İbn Alâeddin el-Esved) *el-İttitâh fi şerhi'l-Mişbâh*'i (nşr. Ahmed Hâmid, Nablus 1411/1990; doktora tezi, 1989, Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul) basılmıştır. Tâceddin el-İsferâyînî'nin *el-Miftâh* ve Hacı Baba et-Tosyavî'nin *Hulâsatü'l-i'râb* adlı şerhleri ile Muslihuddin Sürûrî'nin şerhi meşhurdur. 3. *el-İzâh şerhu Maķâmâtü'l-Harîri* (Tahran 1270; Tebriz 1272; nşr. Hamed b. Nâsır ed-Dahîl, Riyad 1402/1981). Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı *İzâhu'l-burhân fi 'ilmi'l-me'ânî* (Lâleli, nr. 3668/1) adlı eser müstakil bir çalışma olmayıp bu şerhin mukaddimesidir. 4. *Zehrû'r-rebî' fi i'câzi'l-Kur'ân* (*Risâle fi i'câzi'l-Kur'ân*) (*Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymûriyye*, I, 205). 5. *Be-yânü'l-i'câz fi sûreti "Kul yâ eyyühe'l-kâfirün"* (nşr. Hamed b. Nâsır ed-Dahîl, Riyad 1412/1992). 6. *Risâle fi Fesri'l-mevlâ ve haşri ma'ânih ve'l-keşf 'an haķikati ma ķile fih* (nşr. Hamed b. Nâsır ed-Dahîl, Riyad 1412/1991). "Mevlâ" kelimesinin etimolojisiyle çeşitli anlamlarına dairdir. 7. *el-İknâ' limâ ħuviye taħ-*

Mutarrizî'nin *el-İzâh* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 973)

te'l-kınâf. Oğluna Arap dilini öğretmek için yazdığı eş anlamlı kelimeler sözlüğüdür (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2688; Brockelmann, I, 294). Mutarrızî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Mu'rib fi luğati'l-fıkh, Muhtaşaru İşlâhi'l-manlık, Zehrü'r-rebî' fi 'ilmi'l-bedî', er-Risâle* (bk. *el-Muğrib*, "atık" md.), *el-Muqaddimetü'l-Mutarriziyye fi'l-manlık*. Bu eser Muhammed b. Ali el-Mutarrız'a (ö. 456/ 1064) ait olan *el-Mutarrize (el-Muqaddimetü'l-Mutarriziyye)* adlı eserle karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mutarrızî, *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî – Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, "ğvr", "atık" md.leri, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-15; a.e., Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), giriş, s. 5-14; a.mlf., *el-Mişbâh fi'n-naḥw* (nşr. Makbûl Ali en-Ni'me), Beyrut 1414/1993, s. 47-49, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-34; a.e. (nşr. Yâsîn Mahmûd el-Hatîb), Beyrut 1417/1997, Mâzin Mübarek'in takdimi, s. 5-8, neşredenin girişi, s. 9-27; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 212-213; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 339-340; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 369-371; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 182-183; Bedredin ez-Zerkeşi, *'Ukûdül-cümân 'alâ Vefeyâtü'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4434, vr. 334*; İbn Kutluboğa, *Tâcül-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad 1962, s. 79; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 311; Temimî, *eṭ-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3391, vr. 433*; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1710, 1747-1748, 1804; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 218-219; Brockelmann, *GAL*, I, 293-294; *Fihri-sü'l-Hizâneti'l-Teymüriyye*, Kahire 1367/1948, I, 205; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 108; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 454; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 450-451; İsâ İskender el-Ma'lûf, "el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib", *MMİADm.*, XVI/1-2 (1941), s. 58-65; R. Sellheim, "al-Mutarrızî", *EP* (İng.), VII, 773-774.

M. SADI ÇÖĞENLİ

MUTASARRIF

(مُتَصَرِّفٌ)

Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livânın mülkî âmiri için kullanılan unvan.

Osmanlı idarî teşkilâtında "herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden" kişi anlamına gelir. Bu tabir ayrıca vekille unvan sahibini birbirinden ayırmak, mâlikâne, has ve timara sahip olmak mânasında sıkça kullanılmıştır. İlimiye teşkilâtında kadılığa bilfiil getirilenler de mutasarrif şeklinde anılmıştır. Kelimenin "sancağa veya livâyâ gönderilen idareci" anlamını kazanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen

gelişmelerle ilgilidir. Sosyoekonomik değişimler taşra idarî yapısının büyük ölçüde farklılaşmasına, yönetimde beylerbeyi / vali ve sancak beyi / mirlivâlardan ayrı olarak mutasarrif, mütesellim, muhassil, voyvoda ve âyan gibi yönetim silsilesinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

XVII. yüzyılda hem merkezî idare hem eyalet ve sancak yönetimi klasik şekilden tamamen farklılaşmaya başladı. Tımar sistemi önemini yitirip merkezdeki vezir sayısı artınca sancakların arpalık yöntemiyle vezirlerin tasarrufuna verilmesi uygulaması ortaya çıktı. Buna paralel olarak beylerbeyilik ve sancak beyliğine enderun halından tayin yapılması usulü gevşedi. Böylece taşra idaresinde yerli âyan ve mütegalibenin etkisi daha da arttı. İdarecilerin emrinde bulunan kapı halkı sayısındaki sınırlamanın kaldırılması güçlü mahallî idarecilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Aynı süreçte merkezdeki vezirler, tasarruf ettikleri sancaklara bizzat gitmek yerine vekil olarak mütesellim / kaymakam göndermeye başladılar. XVIII. yüzyılda bu sistem iyice yaygınlaştı. Yüzyılın başlarından itibaren eyalet ve sancak ya mirî mukâtaa haline getirilerek iltizam yoluyla veya arpalık ve mâlikâne uygulamalarıyla verildi. Ortaya çıkan yeni şartlardan dolayı mutasarrif tabiri sadece sancağı değil aynı zamanda eyaletleri tasarruf eden paşalar için de kullanıldı. Nitekim XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılda eyalet tevcihatında mutasarrif kelimesine sıkça rastlanır (Başar, s. 34-305). Bilhassa Nizâm-ı Cedid sürecinde yapılan düzenlemelerle mutasarrif tabiri taşra idaresinde yerleşti.

Mutasarrif tayinine dair ilk ciddi düzenleme III. Selim döneminde (1789-1807) gerçekleşti. Eyalet sistemindeki aksamaları yakından takip eden padişah öncelikle idarecilerin bizzat görev yerlerine gitmeleri hususu üzerinde durdu ve vezir sayısıyla eyalet sayısı arasındaki orantsızlığın giderilmesi için uğraştı; vali ve mutasarrif tayinlerindeki iltimas ve rüşvetle mücadele ederek tayinlerde câize uygulamasını sınırlamaya çalıştı. Sık sık görev yeri değiştirme usulünü terkedip en az üç, en fazla beş yıl görevde kalma esasını koydu (Karal, s. 109-121). II. Mahmud çoğunluğu önce mukâtaat, ardından mansûre hazinesine bağlı olan sancakların yönetimine mutasarrif veya onun yerine mütesellim, bazı sancaklara da muhassillar gönderdi. Doğuda meselâ Muş gibi sancaklarda klasik dönemden itibaren süregelen yurtluk-ocaklık sistemi muhafaza edilecek mutasarrıflığa ekber evlât tayini âdeti sürdürüldü (BA,

Cevdet-Dahiliye, nr. 3392, 6681; BA, *HH*, nr. 23039).

Padişahın onayıyla tayin edilen mutasarrıflar için her yıl tevcihat defterleri hazırlanır, ibkâ, azil ve yeni tayin muameleleri gerçekleştirilirdi. Birden çok sancağı tasarruf eden mutasarrıflar yerlerine merkezî hükümetin tasdikıyla mütesellim gönderebilirdi (BA, *MD*, nr. 214, s. 8, 23, 55). Tayinler yapılırken bölgenin özel şartları, sancağın güvenliği, mutasarrifin önceki görevinde gösterdiği başarılar ve halka karşı tavırları dikkate alınırdı. İslahat döneminde mutasarrif tayinlerinde yeni kriterler ortaya çıktı. Meselâ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulacağı sancak mutasarrifinin, yeni ordu ve Kaptanpaşa eyaleti sancaklarından birine tayin edilecek mutasarrifin donanma konusunda bilgili olması gerekiyordu (BA, *MD*, nr. 234, s. 50; nr. 240, s. 306, 365-366).

Mutasarrifin veya mütesellimin tayin emri yörenin önde gelenlerine okunur ve mahkeme siciline kaydedilirdi. Mutasarrıflar maaş ve personel giderlerini sancak ahalisinden imdâd-ı hazariyye, imdâd-ı seferiyye ve âidât-ı muayyene isimleri altında tahsil ettikleri vergiden karşılar, ancak bazan belirlenenden fazlasını toplayıp halka zulmetmeleri şikâyetlere sebep olurdu. Tayin edilen mutasarrifin hemen görev yerine gitmesi istenir ve ihmali görülenler hakkında soruşturma açılırdı. Mutasarrıflar görevlerini "saray" denilen konaklarında görürlerdi. Sancak divanı toplantılarının yapıldığı bu sarayların inşası, tamiri ve bazı giderleri için gerekli para ahalden toplanırdı. Mutasarrıfların devlet merkezindeki işleri kapı kethüdâları tarafından görüldü. Yaş haddinden veya başka sebeplerle emekli olan mutasarrıflara aylık tahsis yapılırdı. Mutasarrıfların öncelikli görevi asayişin temin etmek ve vergileri toplamaktı. Ayrıca emlak-i hümayunu idare etmek, sancağı şenlendirmek, halka iyi muamele etmek, bölgesini düşmandan korumak ve sefer durumunda maiyetiyle birlikte savaşa katılmak diğer önemli vazifelerindendi. Sancaklardaki inşaat ve bayındırlık işleri, bazı dinî ve içtimâî yapıların ve su yollarının tamiri de görevleri arasındaydı.

Tanzimat'tan sonra mutasarrıflardan Tanzimat usulünün eksiksiz tatbiki ve her sınıf ahaliye eşit muamele etmeleri istendi. 28 Kasım 1852 tarihli bir fermanla düzenlenen vali ve mutasarrıfların yetkileri 22 Eylül 1858 tarihli tâlimatla genişletildi (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2299). Tanzimat'ta beraber müstakil mutasarrıflık sistemi